

ISSN 2224-5294

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Л А Р Ы

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ
И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

5 (315)

ҚЫРКУЙЕК – ҚАЗАН 2017 Ж.
СЕНТЯБРЬ – ОКТЯБРЬ 2017 Г.
SEPTEMBER – OCTOBER 2017

1962 ЖЫЛДЫҢ ҚАҢТАР АЙЫНАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С ЯНВАРЯ 1962 ГОДА
PUBLISHED SINCE JANUARY 1962

ЖЫЛЫНА 6 РЕТ ШЫҒАДЫ
ВЫХОДИТ 6 РАЗ В ГОД
PUBLISHED 6 TIMES A YEAR

АЛМАТЫ, ҚР ҰҒА
АЛМАТЫ, НАН РК
ALMATY, NAS RK

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі

Пралиев С. Ж.

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Баймұратов У.Б.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байпақов К.М.**; филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Есім Г.Е.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қирабаев С.С.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қошанов А.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нәрибаев К.Н.** (бас редактордың орынбасары); филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сабикенов С.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сулейменов М.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сатубалдин С.С.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академик **Әбжанов Х.М.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбусейтова М.Х.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академик **Байтанаев Б.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Жақып Б.А.**; фил. ғ. докторы, проф., академик НАН РК **Қалижанов У.К.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академик **Қамзабекұлы Д.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академик **Қожамжарова Д.П.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академик **Қойгелдиев М.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Құрманбайұлы Ш.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таймағанбетов Ж.К.**; социол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Шәукенова З.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Дербісәлі А.**

Р е д а к ц и я к ең с е с і:

Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Белостечник Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Велиханлы Н.** (Азербайджан); Тәжікстан ҰҒА академигі **Назаров Т.Н.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Решка А.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Руснак Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Муратов Ш.** (Әзірбайжан); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Сафарова З.** (Әзірбайжан); э. ғ. д., проф. **Василенко В.Н.** (Украина); заң ғ. докт., проф. **Устищенко В.А.** (Украина)

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясының Хабарлары. Қоғамдық және гуманитарлық ғылымдар сериясы». ISSN 2224-5294

Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ (Алматы қ.)

Қазақстан республикасының Мәдениет пен ақпарат министрлігінің Ақпарат және мұрағат комитетінде 30.04.2010 ж. берілген № **10894-Ж** мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік

Мерзімділігі: жылына 6 рет.

Тиражы: 2000 дана.

Редакцияның мекенжайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28, 219 бөл., 220, тел.: 272-13-19, 272-13-18, <http://nauka-nanrk.kz>, social-human.kz

© Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы, 2017

Типографияның мекенжайы: «Аруна» ЖК, Алматы қ., Муратбаева көш., 75.

Главный редактор

академик НАН РК

С. Ж. Пралиев

Редакционная коллегия:

докт. экон. н., проф., академик НАН РК **У.Б. Баймуратов**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **К.М. Байпаков**; докт. филос. н., проф., академик НАН РК **Г.Е. Есим**; докт. фил. н., проф., академик НАН РК **С.С. Кирабаев**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **А.К. Кошанов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **К.Н. Нарисбаев** (заместитель главного редактора); докт. филос. н., проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **С.Н. Сабикенов**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **М.К. Сулейменов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **Х.М. Абжанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.Х. Абусеитова**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **Б.А. Байтанаев**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Жакып**; докт. фиол. н., проф., академик НАН РК **У.К. Калижанов**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **Д. Камзабекулы**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **Д.П. Кожамжарова**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **М.К. Койгельдиев**; докт. фил. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ш. Курманбайулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.К. Таймаганбетов**; докт. социол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **З.К. Шаукенова**; д. фил. н., проф., чл.-корр. НАН РК **А. Дербисали**

Редакционный совет

академик НАН Республики Молдова **Г. Белостечник** (Молдова); академик НАН Азербайджанской Республики **Н. Велиханлы** (Азербайджан); академик НАН Республики Таджикистан **Т.Н. Назаров** (Таджикистан); академик НАН Республики Молдова **А. Рошка** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **Г. Руснак** (Молдова); чл.-корр. НАН Азербайджанской Республики **Ш. Мурадов** (Азербайджан), член-корр. НАН Азербайджанской Республики **З.Сафарова** (Азербайджан); д. э. н., проф. **В.Н. Василенко** (Украина); д.ю.н., проф. **В.А. Устименко** (Украина)

Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. ISSN 2224-5294

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов

Министерства культуры и информации Республики Казахстан № 10894-Ж, выданное 30.04.2010 г.

Периодичность 6 раз в год

Тираж: 2000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18,
www.nauka-nanrk.kz / social-human.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2017 г.

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

S.Zh. Praliyev,
academician of NAS RK

Editorial board:

U.B. Baymuratov, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **K.M. Baipakov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **G.Ye. Esim**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Kirabayev**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **A.K. Koshanov**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **K.N. Naribayev**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK (deputy editor-in-chief); **A.N. Nysanbayev**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.N. Sabikenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **M.K. Suleimenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Satubaldin**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **Kh.M. Abzhanov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **M.Kh. Abusseitov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Baitanayev**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **B.A. Zhakyp**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **U.K. Kalizhanov**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **D. Kamzabekuly**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **D.P. Kozhamzharova**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **M.K. Koigeldiev**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **Sh. Kurmanbaiuly**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Zh.K. Taymaganbetov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Z.K. Shaukenova**, dr. soc. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A. Derbisali**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK

Editorial staff:

G. Belostechnik, NAS Moldova academician (Moldova); **N. Velichanly**, NAS Azerbaijan academician (Azerbaijan); **T.N. Nazarov**, NAS Tajikistan academician (Tajikistan); **A. Roshka**, NAS Moldova academician (Moldova); **G. Rusnak**, NAS Moldova academician (Moldova); **Sh. Muradov**, NAS Azerbaijan corr. member (Azerbaijan); **Z. Safarova**, NAS Azerbaijan corr. member (Azerbaijan); **V.N. Vasilenko**, dr. econ. sc., prof. (Ukraine); **V.A. Ustimenko**, dr. jurid. sc., prof. (Ukraine)

News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Humanities. ISSN 2224-5294

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of information and archives of the Ministry of culture and information of the Republic of Kazakhstan N 10894-Ж, issued 30.04.2010

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 2000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

www.nauka-nanrk.kz / social-human.kz

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2017

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 5, Number 315 (2017), 90 – 99

UDC 821. 512. 122.09: 398

P.T. Auyesbayeva

M.O.Auezov Literature and Art Institute. Almaty. Kazakhstan

ksaryarka@inbox.ru

**THE HISTORY OF COLLECTING,
PUBLISHING THE EPIC "KAMBAR BATYR"**

Abstract: This article discusses one of the most popular heroic eposes of Kazakh people – “Kambar batyr”. Early records of this epos have been done in the middle of XIX century. In 1888 in Kazan first edition of the epos “Kissa-I-Kambar” based on the record has been made by Valiulla Turkhfatullin in Zaisan. In 1903 in Kazan edited version of “Kissa-I-Kambar” – “Toksan uili tobir” was published. Epos “Kambar” was published in 1922 in Tashkent in Arab script included into the series “Batyrlar” prepared by A.Divaev. Epos versions recorded and collected during pre-Soviet period are not restricted by the mentioned editions and activities on collection of its versions have been continued during Soviet period. Most of them have been recorded during folklore expeditions in various regions of Kazakhstan. Analysis of numerous works conserved at manuscript foundations of “Kambar” versions show that the work is based on the same plots and motives i.e. plot line of the man versions of the epos doesn’t differ. For all versions the description of the hero as a batyr is typical. Various versions of the epos have been consequently recorded from akyns and zhyrshi. In the epos the motive of miracle birth of the hero is missing. Methodology includes textual, comparative-historical methods, method of document study and bibliographic information. It can be of help for undergraduate students, Master students and independent researchers. Scientific publication of the epos edited by M.O.Auezov and N.S.Smironova was published in 1959. And now this article provides complete information about the twelve variants of the epos “Kambar Batyr” that have not previously been published, a study conducted in comparative aspect.

Key words: poem, text, plot, motive, folklore, epic, version

ӘОЖ 821. 512. 122.09: 398

П.Т. Әуесбаева

М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институты. Алматы. Қазақстан

**«ҚАМБАР БАТЫР» ЖЫРЫНЫҢ ЖИНАЛУ,
ЖАРИЯЛАНУ ТАРИХЫ**

Аннотация. Ұсынылып отырған мақалада қазақ халқының эпикалық мұрасынан елеулі орын алатын, ел ішінде кең тараған батырлық жырлардың бірі «Қамбар батыр» жыры алғаш XIX ғасырдың ортасында қағазға түсіп, жариялана бастады. 1888 жылы жырдың бір нұсқасын нұсқасын У.Тухфатуллин деген татар азаматы Зайсан өңірінен жазып алып «Қисса Қамбар» деген атпен Қазан қаласындағы Университет баспаханасынан жариялаған. Жыр мәтіні 1903 жылы Қазанда ағайынды Кәримовтер баспаханасынан «Токсан үйлі тобыр» деген атпен тағы да жарық көрді. Белгілі шығыстанушы И.Н.Березин 1890 жылы Санкт-Петербург қаласында басылған «Түрік хрестоматиясы» атты жинағында (3-том, 2-бөлім) «Қамбар баһадүрдің жыры» атты жыр нұсқасын жариялады. Қазақ фольклорын насихаттаушы, этнограф ғалым Ә.Диваев 1922 жылы Тәшкенде қазақтың батырлық жырларымен қатар «Қамбар батыр» жырын баспаға дайындады. Жырдың түрлі нұсқаларын халық ақындарынан, жыршылардан жазып алу жұмысы жүйелі жүргізілді. Шығармада негізгі мотивтер сақталаған, жырдың әр нұсқасында жыршылар өз тарапынан аздаған өзгеріс, детальдар енгізген. Бірақ жырдың барлық нұсқаларында Қамбардың батырлық образы қалыптасқан бейне ретінде баяндалады.

Жұмыстың әдістемесін текстологиялық, салыстырмалы-тарихи, құжаттанулық, деректемелі библиографиялық зерттеулер әдісі құрады. Жұмыстың нәтижесін жоғары оқу орындарының студенттеріне, магистранттарға және әдебиеттанушы мамандарға пайдалануға болады. Эпостың алғашқы ғылыми басылымы М.Әуезов пен Н.С.Смирнованың редакциялық басқаруымен 1959 жылы жарық көрген болатын. Ал енді осы мақалада оқырман қауымның назарынан тысқары қалып келген, «Қамбар батыр» жырының бұрын жарық көрмеген он екі нұсқасы жайында сөз болмақ. Олар туралы толық мәлімет беріліп, негізгі мәтінмен текстологиялық салыстыру жұмысы жүргізіліп, ерекшелігі айқындалады.

Тірек сөздер: жыр, текст, сюжет, мотив, фольклор, эпос, нұсқа.

Қазақ халқының көп вариантты, эпикалық мұрасынан елеулі орын алатын, ел ішінде кең тараған батырлық жырлардың бірі «Қамбар батыр» жыры алғаш XIX ғасырдың ортасында қағазға түсіп, жариялана бастады. Бұл жырдың жиырма бір нұсқасы Ғылым академиясы М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының және Орталық ғылыми кітапхананың сирек басылымдар және қолжазба қорларында сақталған. Осы мақаламызда «Қамбар батыр» жырының осы уақытқа дейін жарыққа шықпаған он екі нұсқасы жайлы сөз болады. Сол себепті олардың мазмұнына қысқаша тоқталып, өзара салыстырып, айырмашылығын айқындап отырамыз.

«Қамбар батыр» жыры М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қолжазба қорында (34-бума, 1-дәптер) сақталған. Келмембет Серғазиевтен (1876-1968) институт қорына 1953 жылы түскен. Қолжазба екі түрлі аталады. Дәптердің сыртында «Қамбар батыр» деп жазылса, ал, шығарманың басында «Қара Қасқа атты Қамбарбек» деп, жыршының өзі қойған аты бар. Жыршы Серғазиев Келмембет 1876 жылы Шымкент облысы, Түлкібас ауданы, «Победа» колхозының Абай бөлімшесінде дүниеге келген. «Алпамыс», «Қамбар батыр», «Жаһангер Құбығұл», «Пақыр шал», «Нау-Шаруан», «Үш өнерпаз» кисса-дастандарын жатқа айтып, ел арасында жыршы, ақын атанған. К.Серғазиевтен «Қамбар батыр», «Алпамыс» жырлары жазып алынған. Жыршы «Қамбар батырды» 1895 жылы, қаңтар айында өз әкем Серғазы Байбөріұлынан жазып алып, содан бері айтып жүрмін дейді [1, 154]. Бұл жырдың мазмұны 1922 жылы Ташкентте Ә.Диваев бастырған «Қамбар батыр» жырымен бірдей, сюжеттік жағынан айырмасы жоқ. Жыршы тек кейбір жолдарын, сөздерін жөндеген. Қолжазба жыршының өз қолымен, араб әрпімен ұзын жол дәптерге қара, көк, қызыл сиямен ұқыпты, әрі түсінікті жазылған. Енді жырдың қысқаша мазмұнына тоқтала кетейік:

Жырдың басындағы 21 өлең жолы – тек бастама үшін жазылған жай өлең жолдары. «Әзімбай байдың алты ұлы және 18 жастағы Назым атты сұлу қызы бар. Қалмақтың ханы Қараман Назымның сұлулығын естіп, алғысы келеді. Әзімбай қызын өзі таңдаған жігітке қосқысы келіп, алаш жұртына «тегіс жиналсын» деп хабар береді. Үлкен той жасап, аш-арықты бір тойдырады. Алдынан өткен ер адамдардың бірде-бірін Назым сұлу ұнатпайды. Тойға келмеген Әлімбайдың баласы – Қарақасқа атты Қамбарбектің ерлігін естіп, қыздың көңілі бірден Қамбарға ауады. Қамбар мықты тұлпар атымен, жүйрік тазысымен 60 үйлі арғынды, 90 үйлі тобырды жалғыз өзі аң аулап асырайды. Аң аулап шыққан Қамбар Назымның аулынан өткенде алдынан шыққан Назымға қарамай өтіп кетеді. Бұған Назым қатты ашуланады. Жақын жеңгесі бастаған 30 әйелді шақырып, жібек жіптен өрмек тоқытып, қайтарда Қамбарды ұстау үшін жолына өрмекті құрғызады. Батыр қайтқанда ішін деп, ас-сусын даярлатады. Қайтарда Қамбар Назымның құрған өрмегін көреді. Қамбар іштей «Сұлу қызға көңілім ауып, ел-жұртымды ұмытып кетсем, Құдайдың ұрғаны» дейді де Қарақасқа тұлпарына қамшы салып, орғытып, қарғып өтіп кетіп қалады. Қапаланған Назым ашумен өрмекті алты жерден турап тастайды. Жігіттің артынан жүгірген қызға «Мен сенің теңің емеспін. Мен жалғызбын. Үйдегі қарт ата-анам мен жұртымды бағуым керек» дейді. Екеуінің сөйлесіп тұрғанын көрген қыздың ағалары ашу шақырып, жалаңаяқ кедей деп Қамбарды кемсітеді. Алты ағасының ішінде ақылдысы Алшыораз еді. Ағаларына басу айтып, Қамбардың ер жігіт екенін, көңілі қалмауын, бір күндері өздеріне керек болатынын ескертеді. Қалмақтың ханы Назым қызға 20 жаушы жігіт жібереді. Керейұлы Келмембет басшы болып келеді. Әзімбаймен сөйлеседі «Егер көнбесең, жағдайың қиын болады» деп, қорқытпақ болады. Сол екі арада қыз ағасы Алшыораз Келмембетті аттан жұлып алып, құлақ-мұрнын кесіп жазалап, ұрып-соғады. Қалмақ ханының алдына таяқ жеп келген Келмембет болған оқиғаны баяндайды. Қаһарланған хан 5000 жасақ ертіп, Әзімбайдың аулының үстіне тоқтайды. Әзімбай қатты шошынады. Алшыоразды шақырып алып, Қамбарға барып, 9 бие тарту қылып, көмекке келуін тапсырады. Қалмақ ханы Келмембеттің жанына 40 жігітін ертіп, Әзімбайға қайта жібереді. Бұл жолы бай Келмембетті оңаша үйге түсіріп, қонақ қылып күтіп, елімен ақылдасатынын айтады. Ақылдаса келе, қалмақтарды алдап қонақ қыла тұрып, Қамбардан көмек күтпекші болады. Әзімбай Келмембетке: «40 күн той қылайын, алты алашты шақырайын» дейді. Келмембет қуанып келіседі. Әзімбай Қамбарға адам жіберіп, халқы тамақ жесін деп, ат басындай алтын мен қой басындай күмісті беріп жібереді. Көмек сұрап келгендерге батыр ел үшін аттанатынын және бес күннен соң келетінін айтады. Келмембет те қалмақ ханына ноғайдың Қамбар деген батыры бар екендігін, оны тойға дейін шақырып алу керектігін хабарлайды. Қараман бұл жұмысты Келмембеттің өзіне тапсырады. Ол Қамбарды шақырып келеді. Сөзбен келісе алмаған Қамбар мен Қараман соғыса бастайды. Бір кезде Қараман аттан

құлайды, Қамбар қалған әскерін қыруға кіріседі. Сол кезде бір бүйірден Алшыораз да айқай салып, соғысқа араласады. Олар жауын ойсырата жеңеді».

Мәтін осы жерде аяқталады. Жырда қыздың сұлулығы, киген киімі, Қамбардың тұлпары, Келмембеттің мінген аты мен үстіне киген киімі ерекше сипатталып, суреттеледі. Келмембет жырлаған «Қара қасқа атты Қамбарбек» жыры толық емес. Оқиға Қараманның өлімімен аяқталады. Соған қарағанда, нұсқаның соңғы үш беті жоғалған. Туынды 1925 жылы Шымкент облысы, Түлкібас ауданында жазылған. Шығарма 7-8 буынды жыр үлгісінде құрылып, өлең жолдары әр бетке екі қатардан орналасқан. Жырдың жалпы көлемі – 35 бет. Қолжазбаның сырты қара қағазбен тысталып, көгілдір қалың папкаға салынған. Қолжазбаны институттың қорына жинап тапсырған Сейітжаппарова Зүбайра 1917 жылы Шымкент облысында туып, кейін Алматыда тұрған. Тіл және әдебиет институтының халық творчествосы бөлімінің кіші ғылыми қызметкері болып жұмыс істеген. Бұл нұсқа жарыққа шықпаған.

«Қамбар жырының» келесі нұсқасын жырлаған жыршы – Құлзақ Амангелдин (1886-1955). Ол Қарағанды облысы, Нұра ауданы, бұрынғы «Париж коммунасы» колхозында туып өскен. Колхоз-совхоз өміріндегі жаңалықтарды, Қарағанды жұмысшыларының тіршілік тынысын жырлаған ақын, әрі осы өлең-жырларды жинап, тапсыруда елеулі еңбек сіңірді. Сондай-ақ, Қ.Амангелдин – халық мұрасын, әсіресе, эпостық туындыларды жырлаушы, халық ақыны. «Қамбар батыр», «Қобыланды», «Ер Тарғын» жырларының жаңа варианттары да Құлзақтан жазылып алынды. Осы жырды жинаушы Шалабеков Дәкен 1923 жылы Қарағанды облысы, Нұра ауданында туып өскен. 1951-1958 жылдары Қазақ ССР Ғылым академиясы Тіл және әдебиет институтында аспирант, одан кейін ғылыми қызметкер болып жұмыс істеген. 1954 жылы Қазақ КСР ҒА Тіл және әдебиет институты Қарағанды облысына экспедиция ұйымдастырған. Соның нәтижесінде «1954 жылғы Қарағанды экспедициясының материалдары» жинақталған № 37-бума пайда болды. «Қамбар жыры» осы бумада сақталған. Жыр 1954 жылы, Қарағанды облысы, Нұра ауданында жазылып алынған. Жырдың негізі белгілі фольклортанушы Ә.Диваев бастырған жырдың мазмұнына ұқсайды [2]. Сонымен қатар жыршы эпостың кіріспесі мен соңғы сөзін, негізгі мәтіндеріндегі кейбір сөздер мен сөйлемдерді өзгерткен. Құлзақ жыршының өз қолымен жазылған нұсқа толық, шығарма негізінен 7-8 буынды жыр үлгісімен, кейде 11 буынды қара өлеңмен жырланған. Қолжазба үлкен канцелярлық торкөз дәптерге 1-7 бетке дейін қара қарындашпен, араб әрпімен, 7-32 бетке дейін көк сиялы қаламмен, орыс әрпімен, 32-33-бетке дейін қара қарындашпен, араб әрпімен жазылған. Мәтін әр бетке бір қатардан орналасқан, қолжазбаның сақталуы жақсы. Бұл нұсқа жарыққа шықпаған, бірақ 2009 жылы жарияланған зерттеу еңбекте қарастырылған [3, 116-119].

Жыршы Әбілқайыр Дәнекеровтен «Қамбар батыр» жырының тағы бір нұсқасын туған жері Қызылорда облысы, Қармақшы ауданында 1954 жылы жазылып алынған (ӘӨИ, Қ. 42). Ә.Дәнекеров – өзі де өлең шығарғанымен, 1905 жылдардан бері «Қобыланды батыр», «Қыз Жібек», «Қамбар» жырларын жаттап алып, жиындарда айтып жүрген белгілі жырау. Жырларды көбіне, арабша жазылған кітапты ел оқып отырғанда, сол оқып отырған адамның қасында болып, жаттап алған, бірақ кітаптың кімдікі екенін, кім жазғандығын білмейді.

ҚазССР ҒА Тіл және әдебиет институты 1954 жылы Оңтүстік Қазақстанға экспедиция ұйымдастырған. Іссапар барысында экспедицияның мүшесі, Әдебиет және өнер институтының сол кездегі аға ғылыми қызметкері Сыдықов Тұрлыбек «Қамбар батыр» жырын жазып алады. Қолжазба сол жылы институттың қорына түсіп, 42-бумада сақталған. Жинаушы Т. Сыдықов – 1928 жылы Алматы облысы, Ақсу ауданында туған, фольклор зерттеушісі, филология ғылымдарының кандидаты. М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтында қызмет етіп, «Алпамыс батыр» жырын зерттеумен айналысқан. 1972 жылы «Қазақ халқының батырлық жырлары» атты ғылыми еңбегі үшін Ш.Уәлиханов атындағы Мемлекеттік сыйлықпен марапатталған. Қолжазба Ә.Диваев версиясымен бірдей. Тек Ә.Дәнекеров көп эпизодтарын, сөздерін ұмытқанға ұқсайды. Жыр Қамбардың қалмақтармен соғысып, жеңуімен аяқталады. Мәтінді жазып алған жинаушы «жырды осы жеріне дейін ғана біледі екен» дейді [1, 158]. Дегенмен, бұл жырдың Ә.Диваевтың нұсқасынан сәл де болса өзгешелігі бар: Назым сұлудың жасы он жетіде, камшат бөркінің басына бриллиант емес, гауһар тас қойған. Сондай-ақ, мұнда Келмембеттің Қамбарға барған тұсы, Қамбардың соғысуға даярлық жасауы, елімен қоштасуы және Қамбардың тұлпарының шабысын суреттейтін жерлері жоқ. Жыр Қамбардың Қараманмен жекпе-жекке шығуымен аяқталған. Әбілқайыр нұсқасы толық емес, шығарма негізінен 7-8 буынды жыр желісіне құрылған. Жинаушының қолымен жазылған қолжазба кирилл әрпімен ұзын жолды дәптерге (1-12 беттер) көк сиямен, 13-35 бетке дейін қара қарындашпен жазылған. Мәтін әр бетке бір қатардан орналасқан. Қолжазбаның жалпы көлемі – 35 бет. Бұл жыр бұрын жарияланбаған, бірақ зерттеуші Ж.Рақышеваның монографиясында қарастырылған [3, 63-64].

Қолжазба қорына 1939 жылы түскен «Қисса Қара қасқа атты Қамбар батыр» қолжазбасы Ғылым академиясы Орталық Ғылыми кітапхананың қолжазба және сирек басылымдар қорында (83-бума, 2-дәптер) сақталған. Павлодар облысы, Куйбышев ауданының тумасы, 1878 жылы туған Бикожа Нұрымжанов жырды 1937 жылы жазып алған. Ол жырды жаттап, домбыраға қосып айтып жүрген, өзі де өлең шығарған. Бұл жыр

– 1888 жылғы «Қисса-и Қамбар» жырынан жатталған, сол жырдың қысқарған бір редакциясы. Қысқаша мазмұнына тоқталсақ:

«Әзімбай қызының өзіне күйеуді таңдатады. Қамбар «он сан үйлі оят, қырық сан үйлі қият, алпыс үйлі арғын, жетпіс үйлі жебір, тоқсан үйлі «тобырды» асыраған он сегіз жасар батыр болып суреттеледі. Назымның Қамбарды көруі, жолына өрмек құрып, тілдесуі мен қыз ағаларының жанжалдасуы батырдың Әзімбайдың көліне аң аулап шыққандығымен байланыстырылады. Мұнда елшілікке келген тоғыз орысты Алшыораз өлтірген соң, көп әскермен келген Мақтымның басымдығы, Назымның оны алдаусыратып мұрсат сұрауы, ноғайлы билерінің Қамбарға сыйлықтарымен келуі, Қамбардың тоғыз күннен соң баруға уәде етуі, Қамбар мен Мақтым ханның жұмбақтасып жауаптасуы және үш күн, үш түн ұрысып, ақыры Қамбардың жеңіске жетіп, Назымға қосылуымен аяқталады». Жырды айтушы кейде басқа батырлық жырлардағы дәстүрлі суреттеулерден алып, қосып отырған. Жырдың негізгі сюжетін біраз қысқартып айтады, біраз жерлерін толықтырған, жаңа эпизодтар жоқ. Қолжазба мәтіні толық, өлеңдік құрылысы 7-8 буынды жыр үлгісінде болып келеді. Кейде жаңа эпизод басталарда жырлаушы өз атынан қара сөзбен түсінік беріп отырады. Қолжазба латын әрпімен сарғыш кеңсе қағазына машинкаға бастырылып, жөнделіп, қалың көгілдір қағазбен түптелген. Қолжазба бұрын жарық көрмеген.

«Кедей Қамбар жыры» Тіл және әдебиет институтының қорына 1958-1962 жылдары түскен. Қолжазба қазіргі кезде «Мәзходжаев Рахмет жырау өлеңдері және репертуарындағы жырлар» атты 333-бума, 3-дәптерде (ӘӨИ) сақталған. Осы шығарманы жырлаушы ақын, жыршы – Мәзходжаев Рахмет (1881-1976) Қызылорда облысы, Сырдария ауданы, Аманкелді атындағы совхозда туған. Ауыз әдебиеті нұсқаларын жинауға үлес қосқан Мәзходжаев Рахмет Қазақ КСР Ғылым академиясы Орталық ғылыми кітапханасының қолжазба қорына 60 мың жолдан аса қисса, өлең-жырлар тапсырды. Ескіше оқыған Рахмет 16 жасынан бастап «Қыз Жібек», «Қобыланды», «Алпамыс», «Қамбар батыр», «Мұңлық-Зарлық» жырларын жаттап, домбыраға қосып, белгілі ән сазымен айтып, жиын, тойларда орындайтын болған. Мәзходжаев Рахмет «Кедей Қамбар жырын» 28-30 жас шамаларында қиссадан жаттады дейді. Ол 1905 жылдар шамасы. Мәзходжаев мәтінінде баспадан кеткен түсініксіз сөздер өңделген. Халыққа ұғымды болу үшін кейбір кітаби сөздер, діни ұғымдар қысқартылған, түсінікті сөздермен өзгертілген. 1959 жылы шыққан «Қамбар батыр» жырының ғылыми баспасында мәтіні жарияланып, «Қазақ әдебиет тарихының» 1-томында (1960) зерттелді. Жырдың мазмұны «Тоқсан үйлі тобыр» жырына ұқсайды, жаңадан қосылған эпизод жоқ. Жырдың қысқаша мазмұнына тоқталайық:

Жырдың басталған 8 жолы басқа жырларға ұқсамайды, өзгеше. Әрі қарай негізгі мәтін «Бұрынғы өткен заманда 90 үйлі тобыр бар, 60 үйлі арық бар, 70 үйлі жесір бар ...соның бәрін асыраған кедейден шыққан Қамбар бар. Сол уақыт ноғайда Әзімбай деген бай болған...» деп, 34-бумадағы жырдың мазмұнындай баяндалады. Бұл қолжазбадағы ерекшеліктер: Назым жар таңдағанда, соған арналған тойға шақырушы адамның өзі Қамбарды кедей деп, оған айтпайды, себебі Әзімбай қызын оған бермейтін шығар деп ойлады дейді. Дүркіреп өткен тойды естіп, аң аулауға шыққан Қамбар мәнісін білуге өзі келеді. Мұны көрген Назым қолына алтын құман алып, алдынан шығады. Қамбар оған қарамай, өте шығады. Құманы қолынан түсіп, Назым артынан қуады. Қайтар жолда жолында құрулы тұрған өрмекті көрген Қамбар ақ алмаспен белден бір шауып, өте шығады. Ыза болған Назым өрмегін жинап алып, алты жерден турады... Назымның сұлулығын естіп, құда түспекші болған қалмақтың ханының аты – Мақтым. Қыздың ағасы Алшыораз ханның атынан келген Келмембеттің сөзіне ашу шақырып, құлақ-мұрнын кесіп қана қоймай, жанына еріп келген тоғыз жігітті өлтіреді. Келесі жолы Мақтым хан Келмембеттің жанына 100 жігітті қосып, елшілікке қайта жібереді. Бұл жырдың тағы бір өзгешелігі мұнда қалмақ ханының өзі Назыммен сөйлеседі. Қыз ханды алдап, 40 күн тойым болсын дейді де 3 рет 80 күнге мұрсат алады. Қалмақ ханы кеткен соң Алшыораз: «Қамбарды тойға шақырмадық, оны өкпелетіп алдық. Қызды соған берейік, көмекке шақырайық» деп, 100 жылқы айдап, түнделетіп билер бастаған топ жолға шығады. Ит жүгіртіп, құсын ұстап, аң аулап жүрген Қамбарға жолығып, жағдайларын айтады. Ол елшілерге атын дайындап, жеті күнде баратынын айтады. Енді оған Келмембет келіп, қалмақ ханы атынан шақырғанда, оған тоғыз күнде баратынын білдіреді. Жырдағы тағы бір ерекшелік: соғысуға кетіп бара жатқан Қамбармен Назым сөйлеседі. Сондай-ақ, «Қамбар батыр» жырының басқа нұсқаларында кездесе бермейтін, тек осы жырда Келмембеттің қалмақ ханына арнайы айтатын сөзі бар:

Хан емессің қасқырсың,
Қара албасты басқырсың.
Дұшпаның көріп табалап,

Дұшпаның келіп басқа ұрсын... деп осылай жалғастырып кете береді. Осы сөздерді айтып алып, артынан өзі қорқып, Қамбардың жанына келіп тығылады. Қамбар қалмақ ханына 9 күнде емес, 10 күннен соң барады. Хан «дарға асайын ба» деп ашуланады. Оған Қамбар жұмбақтап сөйлеседі. Мақтым хан оны шешіп береді. Жекпе-жек соғыста Қамбардың қолынан қаза тапқан қалмақ ханының әскерінің жартысы қашып, жартысы жеңіліс табады. Оны көрген Назым батырға құшақ жая жүгіреді. Әзімбай көп түйе беріп, Қамбардың тобырын көшіртіп әкеледі. Төрт түліктен мал береді. 12 баулы халқының алдына дастархан жайып, Қамбар

мен Назымды қосып, үлкен той жасайды. Қамбар жаудан алған көп малды тобырға бөліп беріп, көрмегенін көргізді» деп жыр аяқталады.

«Кедей Қамбар жыры» 1958 жылы Алматы қаласында жазылып алынған, 7-8 буынды жыр үлгісінде, араб әрпімен, торкөз дәптер қағазына көк сиямен жазылып. Өлең жолдары әр бетке толық орналасқан, кейде екі, кейде үш жол болып келеді. Қолжазбаның сырты қатты сарғыш қағазбен тысталған. Жырдың жалпы көлемі – 47 бет. Дәптердің соңында Р.Мәзходжаевтан жазып алған адамның мәліметі бар: «27-28 жастар шамасында осы жырды үйрендім». Бірақ кімнен үйренгенін ұмытқан. Қиссадан алдым» деп жазылған, сірә, 1903 жылы шыққан нұсқа болуы керек. Қиссадағы халыққа түсініксіз жерлерін өңдейтінін, жырын халық сүйсініп тыңдайтынын, оның түсініксіз жерлерін қалдырмауға тырысатынын айтады. Бұл жырды жыршы Мәзходжаев Рахмет халық арасына тараған жырдың түрінен де жаттауы мүмкін. Қиссадағы әңгімені өлең еттім дейді. 18.02.1958» деп қол қойған. Осы жырды жинап, институт қорына тапсырған Мәлике Ғұмарова (1918-1987) – филология ғылымдарының кандидаты фольклортанушы, текстолог ғалым, қазақтың ауыз әдебиет үлгілерін көптен бері жинап, зерттеп келген. 1943-1987 жылдары Қазақ КСР ҒА-ның Тіл және әдебиет институтының Текстология және қолжазба бөлімінде аға ғылыми қызметкер болып жұмыс істеген. Жамбылдың толық шығармалар жинағын, Көрұғлы, Қамбар т.б. батырлық жырларын құрастыруға атсалысып, «Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы» көптомдығына батырлық, ғашықтық жырларға байланысты сипаттамалар жазып, текстолог ретінде «Қамбар батыр», «Қыз Жібек» жырларының ғылыми басылымын баспаға дайындады. Бұл жыр жарияланбаған, бірақ «Қамбарға» арналған зерттеу еңбекте қысқаша түрде айтылып кетеді [3].

«Токсан үйлі тобыр» жыры ӘОИ қолжазба қорында (570-бума, 3-дәптер) сақталған. Жырды жырлаушы Жұманазар Үрімқұлұлы жайында қолжазбада «Сырдария облысының, Түркістан крайының, Перовск уезінің, Сүрқұдық облысының, 2-ауылдың қазағы, нәсілі – найман. Руы – Қараба, Азеке тайпасынан» деген жазу бар. Осы жырды жинаушы – Әбубәкір Диваев. Ол – қазақ халқының ауыз әдебиет үлгілерін жинаушы әрі көрнекті фольклорист, 1885 жылы Орынборда туған, ұлты – башқұрт. Орынбордағы оқуын бітіргеннен кейін Диваев Түркістан өлкесіне қызметке жіберіледі. Қазақстанның Оңтүстік өлкесін аралап, жинаған әдеби мұраларын қағаз бетіне түсіріп, жариялап отырады. Ә.Диваев қазақтың ауыз әдебиет нұсқаларын жинауда үлкен еңбек сіңірген. «Токсан үйлі тобырды» Диваев 1920 жылы Сырдария экспедициясына барғанда жазып алған. Жұманазар «Токсан үйлі тобыр» (Қазан, 1903) жырының сөздеріне риза болмай, өзінше жөндегенге ұқсайды. Мысалы, бірқатар татарша сөздер мен түсініксіз сөздерін өзінше өзгертіп жазғаны мәтіннен де байқалады. Жаңадан қосқан эпизод жоқ. Қолжазбаның басқа жырлардан өзгеше жерлеріне ғана тоқталайық: ... Қамбар Назымның кедей деген сөзіне ренжіп, «менің көп тобырым барып тамақ жеп пе еді, еліңді қалмақ жауласа, сені тек сонда алармын» деп, қарамай кетеді... Мақтым өлген соң Қамбар, Алшыораз, Келмембеттер бірігіп, қалмақтың қалған әскерімен үш күн, үш түн соғысып, Сипин деген қаласына дейін қуып барып, жауды жеңіп қайтады... Тойдан соң Назымды алып, Қамбар тобырларына қосылады деп жыр аяқталады.

Жұманазар нұсқасы – толық, бұрын жарияланбаған, ел арасында кең таралған, қолжазба тарауға бөлінбеген, кейде 11 буынды қара өлең, кейде 7-8 буынды жыр үлгісімен жазылған шығарма. Кейде қара сөзбен де баяндалады. Қолжазба 1920 жылы, Қызылорда облысында жазылған. Қолжазба жыршынікі, 570-буманың сыртында «Үрімқұлов Жұманазар ақынның жинаған ауыз әдебиеті мен өлеңдері» деп жазылған. Мәтіннің жалпы көлемі – 35 бет. Шығарма ұзын жолды, жұқа сары қағазға араб әрпімен, көк сиямен, ұқыпты жазылған. Өлең әр беттің өн бойына толық орналасқан. Қолжазбаның сақталуы жақсы, сырты мұқабасы қатты қоңыр картонмен қапталып, түптелген. Қалың ашық қызыл түсті папкаға салынған. Рақышева Жұмашайдың «Қамбар батыр» және оның варианттары» атты кандидаттық диссертациясының авторефератында осы жырдан және «Токсан үйлі тобырдан» үзінді алынып, өзара салыстырыла отырып, текстологиялық жұмыс жүргізілген. Нәтижесінде жетіспейтін жолдар, жөнсіз өзгертілген тұстар байқалған [4, 20-21].

«Қошқарбаев Шашубай ақынның шығармалары» жинақталған 691-бума, 3-дәптерде (ОҒК) «Қамбар» жыры жазылған. Қолжазба қорға 1941 жылы түскен. Жыршы Шашубай Қошқарбаев (1865-1952) Жезқазған облысы, Ақтоғай ауданы, Қоңырат селосында дүниеге келген. Жастайынан домбыра, сырнай, гармонь тартып, ән салуға, өлең шығарып айтуға, серілік құруға әуестенеді. Біржан сал, Ақан сері, Балуан Шолақ, Мәди, Ғазиз тәрізді Арқаның ардагер әнші, сал-серілерімен кездесіп, тәлім-тәрбие алады. Өзі шығарған әндері ел арасына кең тарайды. Ақынның репертуарында халық әндерінен басқа қисса-дастандар, толғау-жырлар да көп болған. «Ақтанберді», «Қамбар», «Сұраншы-Бөкей» шығармаларын жырлаған. Жырды жинаушылар М.О.Әуезов атындағы Әдебиет және өнер институтының қызметкерлері – Әбділла, Сағынғали. Әбділла Тәжібаев – 1907 жылы Қызылорда облысы, Шиелі ауданында туып өскен, қазақтың белгілі ақын-жазушысы, филология ғылымының докторы. Сағынғали Сейітов 1917 жылы Орал облысы, Қаратөбе ауданында туған, қазақтың белгілі ақыны, әдебиетшісі, филология ғылымының кандидаты. Шашубай – талантты ақын, ол жырдың кейбір эпизодтарын толықтырып әдемілейді, кейде жырдың мазмұнын өзінше қара сөзбен баяндайды. Кейде «Токсан үйлі тобыр» жырының өлең мәтіндерін қысқартып, өз сөзімен айтып кетеді. Шашубайдың айтуында кейбір өзгешеліктер де бар. Шашубайдың нұсқасы – белгілі жырдың сюжетін

сақтай отырып, жаңадан өзінше жасаған редакцияда. Шашубай Қамбардың ата-тегінің қара сөзбен «Алпыс үйлі арғын, жетпіс үйлі жебір, тоқсан үйлі тобыр, он сан үйлі оят, қырық сан үйлі қият, соның бәрін асыраушы қара қасқа атты бір ер бар» деп баяндайды, одан кейін жыр басталады. Мәтіннің мазмұны «Тоқсан үйлі тобыр» жырына ұқсайды. Жыр соңындағы өзіне тән өзгешелік: Алшыөраз Қамбарды алып келіп, далада құрулы тұрған отауға отырғызады. Назым Қамбарға тиеді. Қамбар өзінің тобырын қосып, бүкіл ноғайлыға қорған патша болады. Сөйтіп мұратына жетеді деп жыр бітеді. Шашубай жырлаған «Қамбар» нұсқасы толық, өлеңдік құрылысы 7-8 буынды жыр үлгісімен айтылған. Жыр арасында түсінік ретінде қарасөз де кездеседі. Шығарма 1941 жылы 14 қаңтарда (Алматы) жазылған. Қолжазба сарғыш-қоңыр үлкен кеңсе қағазына алдымен араб, кейін көк, жасыл сиялы қаламмен латын әрпінде жазылған. Қолжазбаны 90-бетке дейін қара қарындашпен, араб әрпімен Әбділда Тәжібаев, 107-беттен 144-бетке дейін көк сиямен, 115-беттен 121-бетке дейін жасыл сиямен латын әрпінде Сағынғали Сейітов жазған. Мәтін шимайланып, жөнделіп отырып хатқа түскен. Қолжазбаның соңында 14/1-41 деген белгі бар. Шығарманың жалпы көлемі – 32 бет. Мәтін әр бетке бір қатардан орналасқан. Қолжазбаның сырты жұқа ақшыл қағазбен тысталған, қалың қоңыр папкаға салынған. Жыр жарияланбаған, Ж.Рақышеваның монографиясында Шашубайдың нұсқасы зерттеледі [3, 111-112].

102-буманың төрт дәптерінде (ӘӨИ) «Қамбар батыр» жырының төрт нұсқасы сақталған. Олар – Қазақстанның әр түрлі аймағынан жиналған, әрі жырлаушылары да әр түрлі адамдар. Енді осы нұсқалардың ішінде біреуіне ғана тоқталайық.

«Қамбар батыр» жырының келесі нұсқасы институт қорында (102-бума, 3-дәптер) сақталған. Жинаушы – Орал облысының тұрғыны Иманов Қайырғали, ол қолжазбаны 1940 жылы қаңтар айының бірі күні жазып алып, қорға тапсырған. Жинаушы жайында басқа мәлімет жоқ. Бұл жыр – 1922 жылы Ә.Диваев бастырған «Қамбар батыр» жырынан жазылып алынған көшірме. Кейбір жеке сөздерін өзгерткені болмаса, сюжетіне қосылған жаңалықтар жоқ. Енді сол ерекшелігі бар жерлеріне тоқталып өтейік: «Жыр Аллаға сиынудан басталады. 21 өлең жолы – тақырыпқа қатыссыз, жай бастама. Әрі қарай тура басқа нұсқалардағыдай, тек мұнда тойға шақырушы 12 жастағы бала екен және оған «далаға мал жайып кеткендердің барлығына хабарла, бәрі де келсін» деп тапсырылады. Қамбар жауын жеңіп, қалмақтың ханы Қараманды өлтіріп, Өзімбайдың аулына келеді. Акордада демалып отырғанда үстіне Назым сұлу кіріп келеді де батырға:

«Құдайдан айналайын батыр қылған,

Туғызып сіздей сұлтан ноғайлыдан.

Көзіме көрінбейді сіздей бір жан,

Шығар деп арыстаным ойлап едім», – деп біраз батырға арнап жылы сөздер айтып, өзінің көңілін білдіреді. Сонда Қамбар батыр шаттанып, жүрегінде ғашық оты ойнайды. Жеңгелері дастархан жайып, екеуін күтеді. Өзімбай да Қамбарды ұнатып, о бастағы берген уәдесі бойынша 40 күн тойын жасайды. Керегесі күмістен, уығы алтыннан жасалған оңаша 8 канат үй тіктіреді. Некелерін Мұқыш молда қиып, жеңгелері Назымды Қамбарға тапсырады. Өзімбай қызына төрт түліктен мал берді. 40 қашырға қазына артып, 150 жамбы береді. Қамбар әке-шешесін қуантып, аман-есен үйіне барып түседі». Әрі қарай жырды аяқтау үшін тақырыпқа қатыссыз тағы 11 өлең жолы жазылған.

Қайырғали өзі жинап тапсырған нұсқа толық және 7-8 буынды жыр үлгісімен баяндалады. Мәтін ұзын жол дәптерге, бір бетке екі қатардан орналасқан, латын әрпімен, көк сиямен, тығыз жазылған. Жырдың көлемі – 20 бет. Сақталуы орташа. Сырты қатты сарғыш қағазбен тысталған, қағаз беттері ақ жіппен түбінен тігіліп бекітілген. Қолжазбаны (28.06.1995 жылы) Қазақтың Мемлекеттік университеті филология факультетінің студенттері Әлиева Нәзира, Темірәлиева Марал, Ықыласова Шырын латыннан кирилл әрпіне түсіріп шыққан. Жалпы көлемі – 47 бет. Жыр бұрын зерттеліп, жарияланбаған.

Ал, енді «Қамбар батыр» жырының келесі қарастырылатын қолжазбалары Орталық ғылыми кітапхананың сирек басылымдар және қолжазба қорында сақталған. 671-буманың алты дәптерінің барлығында аталмыш жырдың алты нұсқасы сақталған. Сол қолжазбалардың ішінен 4 нұсқасына тоқталайық.

Шәріпұлы Сабыр жинап тапсырған «Қамбар батыр» жыры 671-бума, 1-дәптерде (ОҒК) сақталған. Қолжазба қорға 1939 жылы түскен. Жинаушы С.Шәріпұлы – (1881-1942) Вятск губерниясы, Варзей деревнясында туған, халық поэзиясын жинап, ол туралы тұшымды пікірлерін айтқан жазушы, қоғам қайраткері. С.Шәріпов Сейдахмет ақынның көп өлеңдерін Ақмола облысы, Атбасар ауданында тұрған Назар Молдабекұлынан жазып алып, қолжазба қорына тапсырған. Сабыр тапсырған қолжазба – Қазанда 1888 жылы «Қисса-и Қамбар» деген атпен шыққан кітаптың көшірмесі. Қолжазбаның соңында (24-б.): «1895 жылдың 4 май, жексенбі күні жазып болдым» деген жазу бар. Кім көшіргені белгісіз. Жыр Назым мен Қамбардың тойымен, тобырлардың қуанышымен аяқталады. Бұл эпизод осы қолжазбада жоқ, айырмасы – осы ғана. Сабыр жинап тапсырған қолжазба толық емес, бірінші, тоғызыншы парақтары жоқ. Шығарма 7-8 буынды жыр үлгісінде жазылған. Қолжазбаның мәтіні әр беттің өн бойында толық орналасқан, әр жолға екі-үш, кейде төрт жол өлең сыйысқан. Қолжазбаның сырты сарғыш қағазбен тысталып, қалың қоңыр папкаға салынған. Мәтін кішкене сарғыш-қоңыр қағазға бидай сиямен, араб әрпімен, көркемдеп жазылған, оқылуы қиын.

Жалпы көлемі – 24 бет. Дәптердің шеттері сарғайып, мүжілген. С.Шәріпұлының нұсқасы бұрын зерттеліп, жарияланбаған.

«Қамбар батырдың тарихы» атты қолжазба 671-бума, 3-дәптерде (ОҒК) сақталған. Қолжазба қорға 1940 жылы түскен. Жинаушысы Қайролла Шабдарұлы 1916 жылы Солтүстік Қазақстан облысы, Еркіншілік ауданы, Қоржынкөл ауыл кеңесінде туған. Қайролла жастайынан-ақ батырлар жырын жинап, оны жаттап, ел арасында айтып жүреді. «Қамбар батырдың тарихы» қолжазбасының соңында «көшіріп болдым, 1938 жыл» деген латын әрпімен жазылған сөзіне қарағанда, бір кітаптан, не қолжазбадан көшіргені байқалады және қолжазбаны 1888 жылы шыққан «Қисса-и Қамбар» жырының мәтінімен салыстырғанда, сол кітаптан жатталғаны анықталды, жаңадан қосылған эпизод жоқ. Тек жырдың кейде қысқа, кейде кең жырланғаны байқалады. Мысалы, соңындағы қыз Назымның жасауын суреттеу эпизоды кеңейтіліп баяндалған. Қолжазба 1938 жылы Жезқазған қаласында жазылған. Шығарма 7-8 буынды жырмен баяндалады, мәтіні толық. Кейде эпизод арасында түсінік ретінде берілетін қарасөздер де кездеседі. Қара сөзді әңгіме деп бастайды екен. Қолжазба латын әрпімен, сарғыш ұзын жол дәптерге қара сиямен жазылған. Жалпы көлемі – 33 бет. Өлең жолдары бір бетке екі қатардан орналасқан. Қолжазбаның сырты жұқа сары қағазбен тысталып, қалың папкаға салынған. Жақсы сақталған. Қ.Шабдарұлының нұсқасы бұрын зерттеліп, жарияланбаған.

671-бума, 4-дәптерде (ОҒК) сақталған «Қисса Қамбар» жыры қорға 1941 жылы түскен. Жыршысы – Мырзақмет Балзақұлы болса, ал қолжазбаны жинап тапсырушы, әрі иесі – Жетпісбай Оспанұлы. Бірақ жыршы мен жинаушы жайында қосымша ешқандай мәлімет жоқ. Қолжазбаның негізі 1888 жылы шыққан «Қисса-и Қамбар» жырынан жаттап алып, кейіннен қағазға түсіргенге ұқсайды, жаңа эпизод жоқ. Тек кейбір қалдырып кеткен өлең шумақтары, жаңадан қосылған бірер өлең жолдары бар, кейбір татар сөздерін қазақ сөздерімен берген. Әр эпизодтың алдында қарасөзбен берілген түсінік бар. Жырдағы өзгешелікке тоқталсақ: мұнда Қамбар Назым құрған өрмекті көк алмаспен шабады. «Мені кедей деп тойға шақырмадыңдар. Әзімбайдай әкеңнен көп тобырым қаңғырып барып тамақ жеп пе еді» деп өкпесін айтады. Кейін жауын жеңіп келген Қамбардың аяғының астына кілем төсеп, алтыннан тіккен отауға кіргізеді. Назымды алты жеңгесі ертіп келеді. Әзімбай атан-түйелерді жіберіп, Қамбардың тобырын алдыртады. Екі жас қосылып, үлкен той болады. Мырзақмет Балзақұлы жырлаған «Қисса Қамбар» қолжазбасының мәтіні толық, 7-8 буынды жыр үлгісімен айтылған. Қолжазба 1929 жылы жазылған. Жыр сарғыш ұзын жол дәптерге, алдымен қара сиямен, кейін қарындашпен, араб әрпімен жазылған. Қолжазбаның 58-59 беттері қарындаштың үстінен қара сиямен қайта жүргізілген. Өлең әр бетке екі қатардан орналасқан. Жырдың жалпы көлемі – 30 бет. Шығарманың қосымша белгісі 67-бетте «1856-1908 жылы туған шал» деп латын әрпімен жазылған сөз бар. Бұл жыршының туған, өлген жылдары болуы мүмкін. Қолжазбаның соңғы 30-бетінде «жазғушы Мырзақмет Балзақұлы деп білерсіз. 1929 жыл, 19 февраль» деген жазу бар. Қорға 1941 жылы түскен. Қолжазба жұқа сарғыштау қағазбен тысталған, бірнеше беттерінде сары дақтар бар. Қолжазба тозып тұр, жазулары өшіп барады. М.Балзақұлының нұсқасы 2009 жылы жарыққа шыққан «Қамбар батыр» жырына арналған зерттеу жинағында қарастырылғанмен [3], жыр бұрын-соңды жарияланбаған.

«Қамбар» жырының келесі нұсқасы 671-бума, 6-дәптерде (6-тізім) (ОҒК) сақталған. Қолжазба қорға 1946 жылы түскен. Жыршысы Баяндин Нұрмағамбет Омбы облысы, Шербанкүл ауданында дүниеге келген. Ол бұл жырды ерте кезде Тыныштық ақынның айтуынан жаттаған. Ал, осы жырды жинаушы, жазып алып, қорға өткізуші Данияров Әлмағамбет Қазақ Совет Энциклопедиясы редакциясында қызмет істеген. Қолжазбаның негізі 1903 жылғы шыққан «Тоқсан үйлі тобыр» жырынан алынып, жатталғанға ұқсайды. Бірақ өзіндік өзгешелігі бар. Олар: Қамбардың ата-тегін қара сөзбен баяндауы. Мысалы, Қамбардың әкесі – Бетеге, оны бетегенің арасынан тауып алған себепті солай атаған. Қамбардан Ер Көкше, одан Ер Қосай, одан Сарбаян, бұлардың бәрінің атасы – Уақ деп келеді. Мұнда қалмақ ханы Мақтымнан қорыққан ноғайлы елінің Назымды қалмаққа бермек болуы, жеті бидің Қамбарға баруы, жауын әскерімен қоса жеңген Қамбар, Алшыораз, Келмембет үшеуі қосылып, одан әрі жаудың Сипин қаласын да шауып алуы баяндалады. Нұрмағамбет Баяндин нұсқасы толық, 7-8 буынды жыр үлгісінде жазылған, кейде эпизодтарды баяндайтын қара сөздер де кездеседі. Қолжазба 1946 жылы, Омбы облысы, Шербанкүл ауданында, үлкен сарғыш қағазға кирилл әрпімен, қара қарындашпен жазылған. Жырдың жалпы көлемі – 27 бет. Мәтіннің өлең жолдары әр бетке бір қатардан берілген. Шығарма жұқа сарғыш қағазбен тысталған, түбі тігіліп, қалың қоңыр папкаға салынған. Нұрмағамбет Баяндин жырлаған нұсқа жарияланбаған, бірақ 2009 жылы жарыққа шыққан осы «Қамбар батыр» жырына арналған зерттеу жинағында қарастырылған [3].

1940-1950 жылдарда эпостық жырлардың варианттарына көңіл бөлу, қандай жағдайда айтылатынын ескеру, жырау, ақын, жыршы өнеріне назар аудару ерекше жанданды. Атақты Мұрын Сеңгірбаев, Айса Байтабынов, Рахмет Мәзхожаев, Жамбыл Жабаев, Нұрпейіс Байғанин т.б. сияқты тамаша жыршылардың репертуарындағы эпостық жырлардың қағаз бетіне түсуі де осы кез. Бұған қоса қазақ эпосының таңдаулы үлгілерін жалпы көпшілікке арнап та, жеке ғылыми қос тілді (қазақша, орысша) басылымын даярлау жұмысы да осы кезде қолға алына бастаған. Мәселен, «Қозы Көрпеш-Баян сұлу» (1959), «Қамбар батыр» (1959), «Алпамыс батыр» (1961), «Қыз Жібек» (1963) сияқты жырлардың қолжазба қорларынан жан-жақты жинақ-

талған академиялық мәтіндерінің жарыққа шығуы – қазақ эпостану ғылымының айтарлықтай биік деңгейін көрсететін оқиға.

«Қамбар батыр» жыры алғаш XIX ғасырдың ортасында қағазға түсіп, жариялана бастады. Жырдың алғаш қағазға түсіп, жариялануы «Киргизская степь Оренбургского ведомства» [5] атты кітапта баяндалған жырдың қысқаша мазмұны беріліп, халықтың жыр оқиғасын қалмақ билігінен азат етумен байланыстыратындығы жайлы хабардан бастау алады. В.Карлсон «Қырғыз (қазақ) халық ақындары архив комиссиясында» атты мақаласында да «Қамбар батыр» жырын жырлаушылардың орындағандығы туралы мәлімет келтіреді [4, 4] 1888 жылы жырдың бір нұсқасын У.Тухфатуллин деген татар азаматы Зайсан өңірінен жазып алып, «Қисса Қамбар» деген атпен Қазан қаласындағы Университет баспаханасынан жариялаған. Жыр мәтіні 1903 жылы Қазанда ағайынды Кәримовтер баспаханасынан «Токсан үйлі тобыр» деген атпен тағы да жарық көрді. Сондай-ақ, белгілі шығыстанушы И.Н.Березин 1890 жылы Санкт-Петербург қаласында басылған «Түрік хрестоматиясы» атты жинағында (3-том, 2-бөлім) «Қамбар баһадүрдің жыры» атты нұсқаны жарияласа, ал қазақ фольклорын насихаттаушы, этнограф ғалым Ә.Диваев 1922 жылы Тәшкенде қазақтың басқа да батырлық жырларымен қоса «Қамбар батыр» жырын да баспаға дайындады. Қазан басылымдары негізінде жырдың жаңа жазбалары туды. «Қамбар батыр» жырының жиырмадан астам нұсқалары ғылыми тұрғыдан жүйеленіп, жырдың негізгі алты варианты: 1888, 1890, 1922 жылғы басылымдары, Қалқай, Бармақ, Шапай нұсқаларымен қоса, басылымдардағы мәтіндік өзгерістерді салыстыра көрсету үшін 1903 жылғы «Токсан үйлі тобыр» сюжетінде айтарлықтай өзгешелігі бар Маясар Жапақов пен Шоқатаев нұсқалары мен эпостың қара сөзбен баяндалған ертегілік екі нұсқасы, барлығы – он бір нұсқа «Бабалар сөзінің» 43-томында жарияланды [6]. Жырдың алғашқы ғылыми басылымы М.Әуезов пен Н.С.Смирнованың редакциялық басқаруымен 1959 жылы жарық көрген болатын (баспаға дайындаған: М.Ғұмарова, Н.Смирнова) [7]. Өз кезеңінің талаптарына толық жауап бергенімен, бұл басылымның бүгінгі күн талабы тұрғысынан толықтырар тұстары жеткілікті еді. Құрастырушылар 1888 жылғы нұсқаны алмай, 1903 жылғы Қазан басылымын жариялаған. 1888 жылғы Қазан басылымындағы «кәпір», «орыс» этнонимдері кейінгіде «қалмақ» болып өзгертілген. Кеңестік дәуірде жырдың алғашқы нұсқасы «діни сөздер көбірек қолданылған» деп бағаланды. Қазақ ғалымдарының ішінде «Қамбар батыр» жайлы алғаш рет ой-пікірін, көзқарасын білдірген М.О.Әуезов болды. 1937 жылы орта мектептің 6-сыныбы үшін М.Әуезов құрастырған «Әдебиет хрестоматиясында» Ә.Диваев нұсқасынан үзінді жарияланып, жырдың мазмұнына, түр ерекшелігіне қысқаша түсінік берілген. Хрестоматия түзетіліп, толықтырылып, 1938 жылы қайта басылған. Ал, «Қамбар батыр» жайлы өз зерттеу еңбектерінде құнды пікір білдірген ғалымдар жырдың шығу төркіні мен тарихпен байланыстылығына, көркемдік ерекшелігіне, композициялық құрылысына, тілдік белгілеріне, жырдағы образдар жүйесіне, оның тәрбиелік мәніне айрықша тоқталады [8]. Н.С. Смирнованың «Қамбар батыр» жырының негізгі кейіпкерлерін әлеуметтік тұрғыдан ғана талдайтын еңбегі жарық көреді [9, 33-42]. Кейін жырды Мейер орыс тіліне аударып, жарыққа шығарады [5]. 1957 жылғы Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің қаулысындағы көне қолжазбаларды жинап, зерттеп, дұрыс бағалау сияқты нұсқауларының нәтижесінде, жұмыс қайта жандана бастады. М.Ғұмарова «Қисса Қамбар» жырының 1888 жылғы басылымын тауып, оның өзге варианттардың негізі екендігін анықтаған [10, 99-109]. Сондай-ақ, «Қамбар батыр» жыры жайлы тың деректер мен мол мағлұматтар берген ғалымдардың ой-пікірлері жарық көрді [11]. 1959 жылы «Әдеби мұра және оны зерттеу» атты ғылыми-теориялық конференцияда Т.Сыдықов «Қамбар батыр» жырының 17 нұсқасы жиналғаны туралы мәлімет береді [12]. М.Ғабдуллин мен Қ.Жұмалиев алғы сөзін бірігіп жазып, 1958 жылы жариялаған «Қазақ эпосы» жинағында, сондай-ақ, сол жылы жарық көрген «Қазақ эпосы туралы» деген мақалаларында [13, 5-12], М.Ғабдуллин мен Т.Сыдықовтың 1968 жылы орыс тілінде жарық көрген ұжымдық монографиясында, 1972 жылы басылып шыққан «Қазақ халқының батырлық жыры» атты еңбегінде «Қамбар жырының» өзге жарияланбаған нұсқалары жөнінде де сөз болады [14]. 1961 жылы «Алпамыс батыр» жырының ғылыми басылымына жазылған түсінікте Н.С.Смирнова «Алпамыс» пен «Қамбар» жырын салыстырады [15, 450-452]. Кеңестік дәуірде «Қамбар батыр» жыры он бір рет баспадан жарық көрген. Осы жырға айрықша еңбегі сіңген М.Ғұмарова шығарманың варианттарына сипаттама жазып, ғылыми басылымды дайындау тәжірибесі жөніндегі түсініктерін пайымдады [16]. Қорытындылай келе айтарымыз, Тәуелсіздігімізді алған кезеңнен бері қорлардағы қолжазбаларды реттеу, жүйелеу мәселелері едәуір жақсарып, белгілі тәртіпке түскені байқалады. Эпостық жырлардың түрлі нұсқаларын халық ақындарынан, жыршылардан жазып алу жұмысы жүйелі жүргізіліп, зерттеу және жариялау үрдісі бір ізге түсіп жинақталды.

Біздің зерттеуімізге өзек болған «Қамбар батыр» жырын жаңаша бағытта арнайы қарастырудың өзектілігі де осы мақсаттан туындайды. Бұрын-соңды әр түрлі талап тұрғысынан тексерілген аталмыш жырдың ұлттық нұсқаларын қамти отырып, жыр жайында тың тұжырымдар мен ой - пікірлер қорыту – бүгінгі ғылымның жаңаша талабы. Сонымен қатар, жырдың таралу, жиналу, жариялану жағдайларын анықтап, ғылыми саралау жасағанда ғана жанрдың, соның ішінде жеке жырдың болмысын толық тануға мүмкіндік туады.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы. 1 том. – Алматы: Ғылым, 1975. – 352 б.
- [2] Қамбар. Жариялаған Ә.Диваев. Батырлар. Төртінші бөлім. – Ташкент, 1922. – 39 б.
- [3] Рақышева Ж.С. ««Қамбар батыр» жыры және оның текстологиясы». Монография. – Алматы, 2009. – 152 б.
- [4] Рақышева Ж.С. «Қамбар батыр» және оның варианттары» атты кандидаттық диссертациясының авторефераты. – Алматы, 2006. – 30 б.
- [5] Киргизская степь Оренбургского ведомства. Құрастырған Л.Мейер. – СПб, 1865.
- [6] Бабалар сөзі: Жүз томдық. Батырлар жыры. 43-том: Қамбар батыр. – Астана: «Фолиант», 2008. – 370 б.
- [7] Қамбар батыр. Ғылыми басылым (Ред.басқарғандар М.О.Әуезов және Н.С.Смирнова. – Алматы: ҚазССР ҒА басп., 1959. – 427 б.
- [8] Сейфуллин С. Қазақ әдебиеті. 1-кітап. Билер дәуірінің әдебиеті. – Қызылорда: Қазақстан, 1932. – 234 б.; Кенжебаев Б. Қазақтың халық эпосы туралы // Әдебиет және искусство. № 2. – 1939. – 119-131 б.; Мұқанов С. Батырлар жырының әдебиеттегі орны // Батырлар жыры. – Алматы, 1939. 5-21 б.; Марғұлан А. О характере и исторической обусловленности казахского эпоса // Известия Казахского филиала АН СССР Серия историческая. № 2. – 1946. – С. 75-81.; Орлов С.А. Казахский героический эпос. – М.-Л., 1945. – 136 с.; Жұмалиев Қ. Қазақ эпосы мен әдебиет тарихының мәселелері. – Алматы: Қазмемкөркемд., 1958. – 404 б.
- [9] Смирнова Н.С. Об источниках и вариантах казахского героического и сказочного эпоса // Вестник АН КазССР. № 4. – 1953.
- [10] Ғұмарова М. Қазақтың ауыз әдебиетінің ескі қолжазбалары мен ертеде басылғандарын іздеу жұмыстары жөнінде // ҚазССР ҒА Хабаршысы. № 8. – 1956.
- [11] Смирнова Н.С. Основные версии «Камбара» // Камбар батыр. Научное издание. Под ред. М.О.Ауэзова и Н.С.Смирновой. – Алма-Ата, 1959. – С. 253-318.
- [12] Әдеби мұра және оны зерттеу. Қазақ әдебиетінің негізгі проблемаларына арналған ғылыми-теориялық конференцияның материалдары. – Алматы, 1961. – 376 б.
- [13] Жұмалиев Қ., Ғабдуллин М. Қазақ эпосы туралы // Қазақ эпосы. – Алматы: Қазмемкөркемд., 1958.
- [14] Ғабдуллин М., Сыдықов Т. Қазақ халқының батырлық жыры. – Алматы: Ғылым, 1972. – 388 б.; Казахский фольклор. Том 1. Под ред. Н.С.Смирновой. – Алма-Ата: Наука, 1968. – 452 с.
- [15] Алпамыс батыр. Ғылыми басылым / Дайындаған Н.Смирнова, Т.Сыдықов. – Алматы, 1961. – 566 б.
- [16] Ғұмарова М. «Қамбар батыр» эпосының ғылыми басылымын баспаға әзірлеу тәжірибесінен // Қазақ фольклоры мен әдебиет шығармаларының текстологиялық зерттелуі. – Алматы: Ғылым, 1983. – 87-113 б.; Қазақ қолжазбаларының ғылыми сипаттамасы. 1-т. – Алматы: Ғылым, 1975. – 360 б.

REFERENCES

- [1] Qazaq qolzhazbalarynyng gylimi sipattamasy (1975), 352 (in Kaz.).
- [2] Qambar (1922) / Zharijalagan Ä.Divaev, 39 (in Kaz.).
- [3] Raqysheva Zh.S. (2009) ««Qambar batyr» zhyry zhәне onyng tekstologijasy», 152 (in Kaz.).
- [4] Raqysheva Zh.S. (2006) «Qambar batyr» zhәне onyng varianttary», 30 (in Kaz.).
- [5] Kirgizskaja step' Orenburgskogo vedomstva / Qurastyrgan L.Mejer (1865) (in Russian).
- [6] Babalar sözi (2008) 43-tom: Qambar batyr, 370 (in Kaz.).
- [7] Qambar batyr (1959), 427 (in Kaz.).
- [8] Sejfullin S. Qazaq ädebieti. 1932, 234; Kenzhebaev B. (1939) Qazaqtyng halyq eposy turaly (in Kaz.) 2: 119-131; Muqanov S. (1939) Batyrlar zhyrynyng ädebiettegi ony, 1939. 5-21; Margulan A. (1946) O haraktere i istoricheskoy obuslovlennosti kazahskogo eposa 2: 75-81; Orlov S.A. Kazahskij geroicheskij epos. 1945, 136; Zhumaliev Q. (1958) Qazaq eposy men ädebiet tarihyng мәseleleri (1958), 404 (in Kaz.).
- [9] Smirnova N.S. (1953) Ob istochnikah i variantah kazahskogo geroicheskogo i skazochного eposa 4 (in Russian).
- [10] Gumarova M. (1956) Qazaqtyng auyz ädebietining eski qolzhazbalary men ertede basylgandaryn izdeu zhumystary zhöninde 8 (in Kaz.).
- [11] Smirnova N.S. (1959) Osnovnye versii «Kambara» / Pod red. M.O.Aujezova i N.S.Smirnovoj, 253-318 (in Russian).
- [12] Ädebi mura zhәне ony zertteu. (1961) Qazaq ädebietining negizgi problemalaryna arналgan gylimi-teorijalyk konferencijanyng materialdary, 376 (in Kaz.).
- [13] Zhumaliev Q., Gabdullin M. (1958) Qazaq eposy turaly (in Kaz.).
- [14] Gabdullin M., Sydyqov T. (1972) Qazaq halqynyng batyrlыq zhyry, 388; Kazahskij fol'klor (1968) / Pod red. N.S.Smirnovoj, 452 (in Kaz.).
- [15] Alpamys batyr (1961) / Dajyndagan N.Smirnova, T.Sydyqov, 566 (in Kaz.).
- [16] Gumarova M. (1983) «Qambar batyr» eposynyng gylimi basylmyn baspaga äzirleu täzhiribesinen, 87-113; Qazaq qolzhazbalarynyng gylimi sipattamasy (1975), 360 (in Kaz.).

П.Т. Ауесбаева

Институт литературы и искусства М.О.Ауэзова. Алматы. Казахстан

ИСТОРИЯ СОБИРАНИЯ, ОПУБЛИКОВАНИЯ ЭПОСА «КАМБАР БАТЫР»

Аннотация. В статье рассматривается один из популярных героических эпосов казахского народа – «Камбар батыр». Ранние записи данной эпической поэмы были осуществлены в середине XIX в. В 1888 г. в Казани вышло в свет первое издание эпоса «Кисса-и Камбар», основой которого послужила запись, сделанная Валиуллой Тухфатуллиным в Зайсане. В 1903 г. в Казани под названием «Токсан үйлі тобыр» был напечатан отредактированный вариант «Кисса-и Камбара». Известный востоковед И.Н.Березин во второй части третьего тома «Турецкой хрестоматии», изданной в 1890 году в г.Санкт-Петербурге, опубликовал один из вариантов данного эпоса – «Қамбар баһадүрдің жыры». Так же один из вариантов «Камбар батыра» записал А.Диваев и издал в серии «Батырлар», которая вышла из печати в 1922 году на арабской графике в Ташкенте. Варианты эпоса, записанные и собранные в досоветский период, не ограничиваются перечисленными выше изданиями, работа по сбору вариантов этого эпического произведения продолжалась и в советский период. Многие варианты эпоса были записаны во время фольклорных экспедиций, организованных Академией наук Казахской ССР. Разные варианты эпоса записывались от народных акынов и жыршы последовательно. Анализ многочисленных, сохранившихся в рукописных фондах вариантов «Камбар батыра» показывает, что основу содержания произведения составляют одни и те же мотивы, то есть сюжетная линия основных вариантов эпоса остается неизменной. Для всех вариантов характерно описание героя уже как состоявшегося батыра. Методологию работы составляют текстологический, сравнительно-исторический методы, метод документологии и библиографической информации. Результаты работы могут использовать студенты, магистранты и литературоведы высших учебных заведений. Научное издание эпоса под редакцией М.О.Ауэзова и Н.С.Смирновой вышло в свет в 1959 году. А в данной статье дается полная информация о двенадцати вариантах эпоса «Камбар батыр», которые ранее не были опубликованы, исследование проведено в сравнительно-сопоставительном аспекте.

Ключевые слова: поэма, текст, сюжет, мотив, фольклор, эпос, версия.

МАЗМУНЫ

<i>Баймаханова Д.М.</i> Қазақстандағы тікелей демократия құқықтық реттеудің нысандары ерекшеліктері.....	5
<i>Куралбаева А., Севим Б., Мырзалиев Б., Абдыбеков С.</i> Түркістан халқының туризмге деген көзқарасы және оны ұғынуы.....	10
<i>Каримова А.Т., Көкебаева Ә. Х., Бейсенова Ж.Ж., Саммерс Д.Г., Альмурзаева Б.К.</i> Буллинг психологиясы.....	20
<i>Саммерс Д.Г., Каримова А.Т., Бердибаева С.К., Альмурзаева Б.К., Толегенова А.А., Шункеева О.А.</i> Қазіргі Қазақстандағы конфессияаралық бірлік мәселесі.....	29
<i>Карабалина А.А., Бердибаева С.К., Альмурзаева Б.К., Саммерс Д.Г., Толегенова А.А.</i> Қазақстандағы гендерлік теңдік.....	36
<i>Бердибаева С.К., Саммерс Д.Г., Альмурзаева Б.К., Каримова А.Т., Байнеи Ш.Б.</i> Полилингвизм контекстіндегі мәдениетаралық коммуникация.....	41
<i>Райымқұлова А.Р., Жұманиязова Р.К., Бегембетова Г.З.</i> XX ғасырдағы Қазақстан композиторларының камералық-аспаптық шығармашылығының жанрлық сан алуандығы мәселесіне.....	47
<i>Рысбергелі Қ.Қ.</i> Ономастикалық номинациядағы этномәдени ерекшеліктер.....	54
<i>Құлсариева А.Т., Шәйгөзова Ж.Н., Сұлтанова М.Е.</i> Көшпелі қазақтардың салт-дәстүрлері, жөн-жоралғылары мен рәсімдеріндегі хайуанаттар мен құстардың рөлі.....	58
<i>Бакирова К. Ш., Шолпанқұлова Г. А.</i> Биолог мамандарын дайындауда экологиялық мәдениет қалыптастыру.....	64
<i>Сабраев Қ.Ж.</i> Білім беру үдерісіндегі интерактивті тақтаның маңыздылығы.....	70
<i>Нурғалиева А.М., Ажигежаев Б.Б.</i> Екінші деңгейдегі банктерде несиелік тәуекелді талдау және басқарудың әдіснамалық негіздері.....	74
<i>Алтыбаева С.М., Хазбулатов А.Р.</i> Қазақстан әдебиетінің тарихи – мәдени кодтары: феноменологиялық қыры.....	82
<i>Әуесбаева П.Т.</i> «Қамбар батыр» жырының жиналу, жариялану тарихы.....	90
<i>Аюпова З.К., Құсайынов Д.Ө.</i> Жемқорлық феноменін зерттеудің теориялық-әдіснамалық негіздері мәселесіне.....	100
<i>Әубәкір Н. А.</i> Nationalgeographic Қазақстан журналы: қазақ тіліндегі әлемдік басылым.....	105
<i>Бегалинова К.К.</i> Тұтас және партикулярлық көзқарас: олардың хх і ғасырдағы тағдыры.....	109
<i>Әбсаттар қажы Дербісәлі.</i> Низам Ад-Дин Йахия Ас-Сайрами және оның шығармашылығы.....	115
<i>Ергалиева Р.А.</i> Кескіндемеші Бексейіт Түлкіевтің көп өлшемді көркемөнер әлемі.....	127
<i>Ермекова Ж.Б., Хабиева А.А.</i> М. Жұмабаев шығармаларындағы ғаламның тілдік бейнесі.....	134
<i>Джанмұлдаева Л.Н., Мизамбекова Ж.К., Жанқарақызы А.</i> 2020 жылға дейін Астана қаласында шағын және орта бизнесті дамыту үшін Мониторинг және болашағы.....	140
<i>Джанмұлдаева Л.Н., Мизамбекова Ж.К., Жанқарақызы А.</i> Қазақстанда қазіргі кезеңде кәсіпкерліктің даму тенденциясы мен инвестициялық қарқыны.....	146
<i>Жолмаханова А.Б.</i> Мемуардың жанрлық көпқырлылығы.....	153
<i>Жұмасейітова Г.Т.</i> Ұлттық балетмейстерлік өнердің даму мәселелері туралы.....	158
<i>Кәрімова Р.О.</i> Қазақстан және Шығыс Түркістанның діни сәулеті (XIV-XVI ғғ): ортақ және айрықшасы.....	163
<i>Мырзабаева А. А., Турметова Г. Ж., Толбаев Н. Б.</i> Ознакомление учеников с энтомофауной с помощью зоологической экскурсии.....	172
<i>Мырзалиев Б.С., Айтманбетова А.А., Абдибеков С.У.</i> Основные факторы развития социальной инфраструктуры сельских территорий.....	176
<i>Мынбаева Д.Е., Нурғалиева А.М.</i> Екінші деңгейдегі банктерде қаржылық жауапкершілік орталықтары бойынша басқару есебінің ұйымдастырылуы.....	182
<i>Нысанбаева А.М.</i> Қазақстанда жастардың сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастырудың өзекті аспектілері.....	186
<i>Сагиева Р.К., Аскеров А.А.</i> Краудфандинг жүйесінің шетелдік тәжірибесін Қазақстанда қолдау.....	192
<i>Смағұлов Ә.</i> Жаһандану және әлемдік лизингтік нарықтың жаңа тенденциялары.....	198
<i>Сұлтанова М.Э., Шайгөзова Ж.Н.</i> Терісақанның жанды мұрасы: көктемгі мерекелік салт бірінші қымыз және қасиетті қонақжайлылық.....	203
<i>Чукенаева Г.Т.</i> Лингвоэкологиялық құзыреттілік және оның құрамдас бөліктері.....	213
<i>Шайкенова Ж.Ш.</i> Гүлсім Байтенованың хат-өлең жанрын зерттеудегі еңбегі.....	217
<i>Сейтбекова А.А.</i> Ахмет Йүгінекидің «Ақиқат сыйы» жазба ескерткішіндегі діни сөздер мен ұғымдардың қазіргі қазақ тілімен семантикалық сабақтастығы ҚР БҒМ ҒК А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты.....	221
<i>Әмзе М.</i> Ғаламат күйші Ғабдұлман.....	226
<i>Нұрғожа Қ., Картаева Т.</i> Музейлік маталар және матадан жасалған бұйымдарды музейде сақтау.....	230

СОДЕРЖАНИЕ

Баймаханова Д.М. Специфика правового регулирования форм непосредственной демократии в республике Казахстан.....	5
Куралбаева А., Севим Б., Мырзалиев Б., Абдыбеков С. Восприятие и отношение туркестанских жителей к туризму.....	10
Каримова А.Т., Кукубаева А.Х., Бейсенова Ж.Ж., Саммерс Д.Г., Альмурзаева Б.К. Психология Буллинга.....	20
Саммерс Д.Г., Каримова А.Т., Бердибаева С.К., Альмурзаева Б.К., Толегенова А.А., Шункеева О.А. Проблема межконфессионального единства в современном Казахстане.....	29
Карабалина А.А., Бердтбаева С.К., Альмурзаева Б.К., Саммерс Д.Г., Толегенова А.А. Гендерное равноправие в Казахстане.....	36
Бердибаева С.К., Саммерс Д.Г., Альмурзаева Б.К., Каримова А.Т., Байнеш Ш.Б. Межкультурная коммуникация в контексте полилингвизма.....	41
Райымкулова А.Р., Жуманиязова Р.К., Бегембетова Г.З. К вопросу жанрового многообразия камерно-инструментального творчества композиторов Казахстана XX века.....	47
Рысберген К.К. Этнокультурная специфика ономастической номинации.....	54
Кулсариева А.Т., Шайгозова Ж.Н., Султанова М.Э. Роль животных и птиц в традиционных обрядах, обычаях и ритуалах кочевников-казахов.....	58
Бакирова К.Ш., Шолпанкулова Г.А. Формирование экологической культуры при подготовке специалистов-биологов.....	64
Сабраев К.Ж. Важность интерактивной доски в обучении.....	70
Нургалиева А.М., Ажигожаяев Б.Б. Методологические основы анализа и управления кредитным риском в банках второго уровня.....	74
Алтыбаева С.М., Хазбулатов А.Р. Историко-культурные коды литературы Казахстана: феноменологический аспект.....	82
Ауесбаева П.Т. История собирания, опубликования ЭПОСА «Камбар батыр».....	90
Аюпова З.К., Кусаинов Д.У. К вопросу о теоретико-методологических основах изучения феномена «коррупция».....	100
Әубәкір Н. А. Журнал national geographic Казахстан: мировое издание на казахском языке.....	105
Бегалинова К.К. Холистическое партикулярное мировоззрение: их судьба в XXI веке.....	109
Дербисали А.Б. Низам АД-Дин Йахия Ас-Сайрами и его творчество.....	115
Ергалиева Р.А. Многомерный художественный мир казахского живописца Бексеита Тюлькиева.....	127
Ермекова Ж.Б., Хабиева А.А. Языковая картина мира в произведениях М.Жумабаева.....	134
Джанмулдаева Л.Н., Мизамбекова Ж.К., Жанкарақызы А. Мониторинг и перспективы развития МСБ в г Астана до 2020 г.....	140
Джанмулдаева Л.Н., Мизамбекова Ж.К., Жанкарақызы А. Тенденции развития предпринимательства и инвестиционная динамика в Казахстане на современном этапе.....	146
Жолмаханова А.Б. Жанровое многообразие мемуаров.....	153
Жумасеитова Г.Т. К вопросу о проблемах развития национального балетмейстерского искусства.....	158
Каримова Р.У. Культовая архитектура Казахстана и Восточного Туркестана (XIV – XVI вв.): сравнительный аспект.....	163
Мырзабаева Ә. Ә., Тұрметова Г. Ж., Толбаев Н. Б. Зоологиялық танымжорық жүргізу арқылы оқушыларды энтомофаунамен таныстыру.....	172
Мырзалиев Б.С., Айтманбетова А.А., Абдибеков С.У. Ауылдық аумақтардың әлеуметтік инфрақұрылымының дамуының негізгі факторлары.....	176
Мынбаева Д.Е., Нургалиева А.М. Организация управленческого учета в банках второго уровня по центрам финансовой ответственности.....	182
Нысанбаева А.М. Актуальные аспекты формирования антикоррупционной культуры студенческой молодежи в Казахстане.....	186
Сагиева Р.К., Аскеров А.А. Применение зарубежного опыта краудфандинга в Казахстане.....	192
Смагулов А. Глобализация и новые тенденции мирового рынка лизинга.....	198
Султанова М.Э., Шайгозова Ж.Н. Живое наследие Терсаккана: первый кумыс и священное гостеприимство в праздничной весенней обрядности.....	203
Чукенаева Г.Т. Лингвоэкологическая компетенция и её компоненты.....	213
Шайкенова Ж.Ш. Вклад Гүлсум Байтеновой в изучение жанра песни-письма.....	217
Сейтбекова А.А. Семантическая преемственность с современным казахским языком религиозных слов и понятий в письменном памятнике «Подарок истины» Ахмеда Йугиники.....	221
Амзе М. Кюйши Габдулман.....	226
Нургожа К., Картаева Т. Музейные ткани и хранение в музее предметов из ткани.....	230

CONTENTS

<i>Baimakhanova D.M.</i> Specificity of legal regulation of forms of direct democracy in the republic of Kazakhstan.....	5
<i>Kuralbayev A., Sevim B., Myrzaliev B., Abdybekov S.</i> Tourism perception of turkestan residents and their attitudes towards tourism.....	10
<i>Karimova A., Kukubayeva A., Beissenova Zh., Summers D., Almurzayeva B.</i> Psychology of Bullying.....	20
<i>Summers D., Karimova A., Berdibayeva S., Almurzayeva B., Tolegenova A., Shunkeeva O.</i> The religious harmony in modern Kazakhstan.....	29
<i>Karabalina A., Berdibayeva S., Almurzayeva B., Summers D., Tolegenova A.</i> Gender problems in Kazakhstan.....	36
<i>Berdibayeva S., Summers D., Almurzayeva B., Karimova A., Baines Sh.</i> The communication in multicultural and multilingual contexts.....	41
<i>Raimkulova A.R., Dzhumaniyazova R.K., Begembetova G.Z.</i> ON The question of the genre diversity of chamber-instrumental creativity of Kazakhstan composers of XX century.....	47
<i>Rysbergen K.K.</i> Ethnocultural specificity of onomastic nomination.....	54
<i>Kulsariev A. T., Shaigozova Zh. N., Sultanova M. E.</i> Role animals and birds in traditional rituals and customs of Kazakhs-Nomads.....	58
<i>Bakirova K.Sh., Sholpankulova G.A.</i> Forming of ecological culture at preparation of specialists of biologists	64
<i>Sabrayev K.</i> The importance of the interactive board in training	70
<i>Nurgaliyeva A.M., Azhiguzhaev B.B.</i> Methodological bases of the analysis and management of credit risk in the banks of the second level.....	74
<i>Altaybayeva S.M., Khazbulatov A.R.</i> Historical and cultural codes of the literature of Kazakhstan: phenomenological aspect	82
<i>Ayubayeva P.T.</i> The history of collecting, publishing the epic "Kambar batyr".....	90
<i>Ayupova Z.K., Kussainov D.U.</i> To the question of theoretic-methodological bases of studying of the phenomenon "corruption".....	100
<i>Aubakir N.</i> National geographic Қазақстан: worldwide publication in kazakh language.....	105
<i>Begalinova K.K.</i> Holistic and particular philosophy of life: their fate in the XXI century.....	109
<i>Derbisali A.B.</i> Nizam Ad-Din Yahya As-Sairami and his works.....	115
<i>Yergaliyeva R.A.</i> Multidimensional art world of Kazakh painter B. Tyulkiyev.....	127
<i>Ermekeva ZH.B., Khabiyeva A.A.</i> Language picture of the world in the works of M. Zhumabayev.....	134
<i>Zhanmuldayeva L.N., Mizambekova Zh.K., Zhankarakzy A.</i> Prospective monitoring for the development of Small and Medium Business in Astana until 2020.....	140
<i>Zhanmuldayeva L.N., Mizambekova Zh.K., Zhankarakzy A.</i> Trends in the development of entrepreneurship and investment dynamics in kazakhstan at the present stage.....	146
<i>Zholmakhanova A.B.</i> The genre variety of memoirs.....	153
<i>Jumasseitova G.T.</i> On the question of the problems of the development of the national balletmasterian art.....	158
<i>Karimova R.U.</i> The sacral architecture of Kazakhstan and East Turkestan (14-16 th centuries): common and special features.....	163
<i>Myrzabayeva A.A., Turmetova G.Zh., Tolbayev N.B.</i> Introduction of students with entomofauna by a zoological excursion.....	172
<i>Myrzaliev B., Aytmanbetova A., Abdibekov S.</i> The main factors of social development infrastructure in rural areas.....	176
<i>Mynbayeva D.E., Nurgaliyeva A.M.</i> Organization of management accounting in second-tier banks by centers of financial responsibility.....	182
<i>Nyissanbayeva A.M.</i> Actual aspects of formation of anti-corruption culture of student youth in Kazakhstan.....	186
<i>Sagieva R.K., Askerov A.A.</i> Application of foreign experience of crowdfunding in Kazakhstan.....	192
<i>Smagulov A.</i> Globalization and new trends in the world leasing market.....	198
<i>Sultanova M. E., Shaigozova Zh. N.</i> Primordial heritage of Tersakkan: first kymyz and sacred hospitality in festive spring ritualism	203
<i>Chukenaeva G.T.</i> Linguaeological competence and its components	213
<i>Shaikenova Zh.Sh.</i> The contribution of Gulsym Baytenova in studying the genre of song-letters.....	217
<i>Seitbekova A.A.</i> Semantic continuity of religious words and concepts in the written monument "Gift of Truth" by Ahmed Yugneki with modern Kazakh language.....	221
<i>Amze M.</i> Great kuishi Gabdulman.....	226
<i>Nurgozha K., Kartaeva T.</i> Museum fabrics and storage the museum subjects from fabrics.....	230